هكذا انا يا سادة

يديعوت احرونوت 23/2/90

כזה אני, רבותי

(كذا انا يا سادتي)

אביבה שאבי

„ביום שישי, 30.4.1948, בשעה שש בבוקר, יצאנו מירושלים למצרים... שמנו במזוודותינו כמה בגדים שנזקקנו להם, ועזבנו את יתר הדברים בביתנו עד שנחזור. ביקשתי לקחת את מחברותי וניירותי, שמא אזדקק להם, אך שכחתי את כולם. ביקשתי לקחת את הנרגילה שלי, שהיא המוח השני שלי, אך לקחתי את הנארביג' (צינורית) ושכחתי את הנרגילה. עזבנו את הבית, הבגדים, הרהיטים, הספריה, המזון והפסנתר הענק, אשר לא היה כמותו, והמקרר החשמלי הגדול.

„היה שלום ביתנו! היה שלום, כספת של פקרונות, מפגש רעים למשתה, אבן שואבת למבקרים ולמבלים ביום ובלילה... היו שלום, ספרי! אינני יודע מה עלה בגורלכם לאחר שעזבנו: הנבזזתם, הנשרפתם? האם הגעתם אל דוכני המכולות וברפיכם עוטפים בצל?... האם מישהו כמוני, הנמצא על סף ההסתלקות יכול להקים ספריה חדשה?"

את הדברים האלה כתב ביומנו ח'ליל אל־סכאכיני ב־1949, בקהיר. סכאכיני, נוצרי פלשתינאי, מחנך, מאבות הלאומיות הערבית, כבר היה אז בשלהי חייו. חמש שנים לאחר שיצא לתעות ב„יער האפל של 48'", כהגדרתו של הסופר אנטון שמאס, נפטר בגלות מצרים, משברון לב. ב־1955, שנתיים לאחר מותו, פירסמה בתו האלה, חלקים נבחרים מיומניו תחת הכותרת: 'כזה אני, רבותי!'

יומני סכאכיני, המשתרעים מ־1908 עד ערב מותו, ב־1951, הם מסמך היסטורי נדיר על ירושלים במחצית הראשונה של המאה. האיש, שנמנה עם ההנהגה הערבית הצעירה של תקופת המנדט, כתב בסגנון בהיר ופשוט על פגישותיו עם אישים בירושלים, על עמדתו האנטי ציונית, פילוסופיית החיים שלו, תפיסותיו החינוכיות, יחסו לאשתו ולילדיו. שיאו של היומן הוא סיפור ימיה האחרונים של קטמון הערבית, טרם נפילתה בידי ההגנה, והבריחה לקהיר.

היומנים, שאנטון שמאס קרא להם, על דרך ההגזמה, „עמוד האש" של הערבים, ייצאו בימים הקרובים בהוצאת כתר, בתרגום עברי של גדעון שילה. השלישי בסדרה של ספרות ערבית מודרנית בשם 'בידאיית' (התחלות), בעריכת ד"ר עמי אלעד. מטרת הסדרה, לדברי אלעד, לנתץ את הסטיגמות שדבקו אצלנו בספרות הערבית.

■■■

איש קטן־קומה, לבוש תמיד בחליפה, ללא עניבה, לראשו תרבוש, ומקל בידו. כך מתאר אותו גדעון ויגרט, עיתונאי ארצישראלי, ומי שהיה תלמידו של סכאכיני ב'קולייית אל־נהדה' (מכללת התחייה) בשנות ה־40. איש שהקדים את זמנו. חסיד נלהב של תרבות הגוף, נהג לצעוד 8 ק"מ ברגל בכל יום, ועד יומו האחרון רחץ את גופו בקיץ ובחורף במים קרים. על כרטיס הביקור שלו היה כתוב: „ח'ליל אל־סכאכיני, בן אדם, אם ירצה האל".

הוא היה איש מושלם וטהור, שחי על־פי עקרונותיו, אומר עליו ד"ר אסחאק מוסה אל־חוסייני, סופר, שנמנה עם ידידיו הקרובים של סכאכיני. אל־חוסייני, בן 86, בעל עיני תכלת קטנות וממוזריות ורעמת שיער לבנה, מכונה „נגיד הספרות הפלשתינית". הוא שפירסם בשנות ה־40 את 'זכרונותיה של תרנגולת', ספר שחולל סערה: הוא נתפס ככתב האשמה אליגורי נגד פשרנותה של החברה הפלשתינאית. גם היום עומד אל־חוסייני על דעתו, שכתב על חייה של „תרנגולת אמיתית, שחיה אז בביתי". לא מכבר הוציא ספר משלו על חיי סכאכיני.

ח'ליל סכאכיני נולד בעיר העתיקה בירושלים, למשפחה יוונית אורתודוכסית,

ח'ליל סכאכיני ושתי בנותיו דומיה והאלה, 1937

خليل سكاكيني وابنتاه دمية وهالة ١٩٣٧

„עזבנו את ירושלים, את הבית, הבגדים, הרהיטים, הספריה. היו שלום, ספרי. מה עלה בגורלכם לאחר שעזבנו: הנבזזתם, הנשרפתם?" ● 'עמוד האש' של הערבים, יומניו של ח'ליל אל־סכאכיני – נוצרי פלשתינאי מאבות הלאומיות הערבית, יוצאים לאור בעברית ● מסמך היסטורי נדיר על ירושלים במחצית הראשונה של המאה

שהיה לה בית קיץ מחוץ לחומות. למד בבית הספר של „חברת המיסיון הכנסייתית״ האנגליקנית, היה בין מייסדי האגודה הספרותית הראשונה בירושלים, וכתב בעיתון הערבי הראשון שהופיע בארץ, ׳אל־קודס׳.

אך בראש וראשונה, היה חלוץ של החינוך הערבי המודרני. בית־הספר שלו, ׳אל־דוסתוריה׳, שנוסד ב־1909 בירושלים, לבני העדה היוונית אורתודוכסית, היה בית הספר הערבי הלאומי הראשון בארץ. שפת ההוראה בו היתה ערבית (ולא תורכית). למדו בו גם תלמידים יהודים, ממשפחות מני, מויאל ואמזלג. סכאכיני הנהיג שם את רעיונותיו המהפכניים בשטח החינוך: היה נגד עונשי גוף, ביטל את שיטת הציונים והבחינות ואת השינון בעל־פה, ולימד את הלשון הערבית על פי שיטה חדשה.

הוא חינך דור של משכילים פלשתינאים לאומיים. הבולט שבהם היה מוסה אל־עלמי, מייסדו של ׳המשרד הערבי׳, שנועד לנהל את התעמולה הערבית בלונדון ובוושינגטון.

את פעילותו הלאומית החל סכאכיני כאחד ממנהיגי ׳תנועת התחייה האורתודוכסית׳, שמרדה בפטריארך ובכמורה היוונית המושחתת בירושלים. בעקבות המרד, פרש סכאכיני מן הכנסיה ולא שב אליה עד סוף ימיו. את טקס נישואיו לסולטנה עבדו נאלץ לקיים ביפו משום שלא נמצא כומר שישיאו בירושלים.

■■■

הלאומיות של סכאכיני היתה פאן־ערבית, ברוח הימים ההם. היא לא דיברה על פלשתין עצמאית, אלא על פלשתין כחלק מסוריה הגדולה. אם כי סכאכיני עצמו מציין ביומנו, שכבר בוועידה הפלשתינאית הראשונה, ב־1919, נשמעו קולות שתבעו את פלשתין לפלשתינאים.

רשימותיו מתקופת מלחמת העולם הראשונה משקפות את חרדת הערבים משני ביטויים של „ההשתלטות הציונית״ על פלשתין: ההגירה וקניית הקרקעות. בפברואר 1914, תיעד סכאכיני שיחה שניהל עם תלמידו היהודי אברי (בנימין עברי), שעסק ברכישת קרקעות. „אמרתי לו: ...אם אני שונא את הציונות, אינני עושה זאת מפני שאני מתנגד שהאומה היהודית תחיה ותתנער מתהום האומללות וממצולות החולשה, אלא מפני שאני שונא את העיקרון שעליו עומדת התנועה הציונית: היא מנסה לבנות את לאומיותה על חורבות זולתה״.

אבל העובדה היא, שבאותה תקופה היו לסכאכיני לפחות שני תלמידים יהודים לשפה הערבית, עברי ואליהו פראג׳י, שנודעו כציונים וכגואלי קרקעות. הסיפור המפורסם ביותר מן הימים ההם קשור בחסות שהעניק סכאכיני למשורר העברי יצחק אלתר לוין, „מלך הביטוח״ של ירושלים, שכתב בשם־העט אסף הלוי.

לוין עלה מרוסיה, קיבל אזרחות אמריקאית בתוקף היותו נציג של חברות ביטוח אמריקאיות בארץ, והיה מקורב אל קונסול ארה״ב בירושלים. ערב כיבוש ירושלים בידי הבריטים, ולאחר שארה״ב הצטרפה למלחמה נגד תורכיה וגרמניה, יצא צו, המורה לכל האזרחים האמריקאים להסגיר עצמם לידי הממשלה התורכית, אחרת ייחשבו למרגלים. מי שיסתיר אמריקאי, ייחשב אף הוא למרגל.

ינואר 48', בהתקפה על קטמון: „אילו יכולתי לומר את דברי, הייתי אומר: השיבו את חרבותיכם לנדניהן ואל תילחמו באיש. יש בעולם די מקום לכל״

וכך כתב סכאכיני ביומנו: „ביום שלישי, 27.11.1917, נכנסתי למיטתי בערב... לילה, קר מאוד, קול התותחים בסביבות ירושלים הלם כרעם, והנה דפיקה חלושה על הדלת. פתחתי ומולי עומד איש יהודי אמריקאי נפחד, ומבקש מחסה... נמלט מפני הממשלה, ואפשר כי לפני שהגיע אלי, דפק על הרבה דלתות ולא הכניסוהו... אמרתי לעצמי, שהוא לא ביקש מקלט אצלי אלא אצל בני עמי, ברמותי... וכאן אני חייב לומר, שהוא העניק לי כבוד עצום בבקשו אצלי מקלט, מפני שעשאני נכון לייצג את רוח דברי ימינו ותרבותנו באשר למתן מחסה למבקש מחסה״.

חמישה ימים אחר־כך, בשלוש אחר חצות, נשמעו דפיקות חזקות בדלת. זקנה יהודיה, שנהגה להביא ללוין את מזונו, הובילה את קצין המשטרה עארף בק אל המחבוא. לקחו את סכאכיני ואת לוין כבולים בשלשלאות אל הכלא הצבאי במגרש הרוסים, ואחרי יומיים בכלא יצאו בשיירה רגלית לעמאן. מעמאן הלכו ברגל לדרעא ומדרעא נסעו ברכבת לדמשק.

בכלא בדמשק, בתוך הצחנה והלכלוך, פיתח סכאכיני, ברוח תורתו של ניטשה, את „פילוסופיית העוצמה״. „אם נתבונן מעט״, כתב, „נראה שהזכות צריכה להיות בצד העוצמה, כלומר, שהחזק בגופו, בשכלו וברוחו יש לו זכות קיום יותר מאשר לחלש בגופו, בשכלו וברוחו. החזקים ירשו ארץ״.

קשה להבין איך התיישבה תפיסה זו עם העקרונות ההומניים של סכאכיני, אבל האיש היה מלא סתירות פנימיות.

בכלא התרועע רק עם „מקור צרתי, ח׳וואג׳ה אלתר לוין, אך למרות אופקיו הרחבים ומגעי הממושך עימו, אני אינני מבין אותו והוא איננו מבין אותי״.

אחרי כחודש, שוחרר סכאכיני בסיוע ידידיו מן הכלא, אבל נשאר בגלות דמשק. כעבור חודשים אחדים, נמלט אל המדבר, והצטרף אל כוחות „המרד הערבי״ בהנהגת האמיר פייצל. אחר־כך שב לירושלים, דרך מצרים. אלתר לוין נשאר בכלא. בדרך כלשהי שוחרר, יצא לחלב, ומשם לאנטוליה, ובעזרת שלמונים שהעניק לפקידים התורכיים, הגיע לירושלים.

באוקטובר 33', כתב סכאכיני לבנו סרי, שלמד אז בארה״ב: „אם העיתון פלשתין הגיע לידיך, נתקלת בו בוודאי בידיעה על יהודי עשיר שהתאבד. אתה יודע מיהו היהודי העשיר הזה? זהו עמיתי לכלא, מיסטר אלתר לוין, אשר ביקש אצלי מחסה בשלהי ימי התורכים בירושלים. מסכן. הצטערתי עליו הרבה. הוא היה משורר בשפה העברית ופירסם קובץ או שניים... כל אימת שהיה פוגש בי, היה מרכין ראשו מתוך כבוד, מפני שאני סיכנתי את עצמי והכנסתי אותו לביתי,

סולטנה, 1907. אשתו האהובה

לאחר שהתרפק על שער רבים מבני עמו והם לא הכניסוהו. אומרים, כי התאבד מסיבות משפחתיות. אילו איחרו האנגלים מעט להיכנס לירושלים, היה גורלי וגורלו להיתלות״.

הבת האלה סכאכיני מספרת, שפרשת לוין לא חדלה להסעיר את אביה שנים רבות לאחר מכן, והוא ראה בה חוויה גדולה, שהעשירה את חייו. הוא לא שמר טינה למשורר, שכמעט והעלה אותו על הגרדום.

■■■

שתי העלמות לבית סכאכיני גרות יחד ברמאללה, בבית צנוע המשקיף על העיר. שתיהן רווקות, מורות לשעבר, וכל חייהן הלכו יד ביד. דומיה, בת 67, לימדה ביולוגיה, והאלה, הצעירה ממנה בשנה, היתה מורה לספרות. דומיה היא הראציונלית, והאלה – האידיאליסטית, כך איפיין אותן האב ביומניו, והן מצייצות בלבביות באנגלית משובחת.

בהתחלה סירבו בכל תוקף להיפגש איתי, בטענה שהזמן והנסיבות אינם מתאימים. נזקקתי לתיווכו של רדואן אבו־עייש, יו״ר אגודת העיתונאים הפלשתינאים, כדי להיכנס לביתן.

בבית כמו עמד הזמן מלכת. על השידה בחדר האורחים הקטן מונח התרבוש האחרון של סכאכיני האב, הנרגילה שהשתמש בה בסוף ימיו בקהיר, המסבחה (מחרוזת תפילה) שלו, ומקטרותיו של סרי האח. בצד, מקל ההליכה של סכאכיני. שתי האחיות מדברות בקול אחד, קולו של האב המת: הן רוצות את פלשתין כולה, או שום דבר בכלל. לו הי

מכתב לסרי ב־33':

„לא אכחד ממך, כי כל אימת שאני מתהלך בארץ, אני רוצה להיות עיוור ולא לראות, להיות חירש ולא לשמוע, לסתום את אפי ולא להריח. יותר מכל מכאיבה לי המחשבה, שילדי עתידים לחיות כאן. סרי, אני רוצה שתחיו באווירה נעלה יותר, בסביבה מתקדמת יותר, בארץ יפה יותר, עם אנשים אשר התרבות מקרבת אותנו אליהם״.

ב־1936, ביטל סכאכיני את השתתפותו בשידורי תחנת רדיו פלשתין, משום שבתרגום העברי נשנה הכינוי „ארץ ישראל״. כשבנה את ביתו בקטמון, קרא לכל חדר בשם בירה ערבית: צנעא, דמשק, קורדובה, בגדד, קהיר.

וכשנפגש, בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, עם מאגנס, נשיא האוניברסיטה העברית, שהטיף למדינה דו־לאומית, סיפר לו סכאכיני את משל החמור: „איש רכב על חמורו, ממקום כלשהו אל העיר. בדרכו פגש איש הולך ברגל. אמר לו: למה תלך ברגלך? בוא ורכב מאחורי. כאשר רכב, אמר לבעל החמור: כמה זריז חמורך! אחר כך, לאחר זמן מועט: כמה זריז חמורנו. אמר לו בעל החמור: רד. אמר לו: למה? אמר: אני חושש שעוד מעט תאמר: כמה זריז חמורי!״

השיחה עם מגנס היא אחד האיזכורים הבודדים לפגישותיו של סכאכיני עם אישים יהודים, בהם פרופסורים מן האוניברסיטה העברית, למרות שידוע שקיים פגישות כאלה, ושרשם את הקורות אותו מדי יום ביומו. למשל, ביומנים לא נזכר כלל הסופר והעיתונאי יעקב יהושע (אביו של א.ב. יהושע), שהיה מבאי ביתו של סכאכיני.

מכתב לבנו, ב־33': „אני מתהלך בארץ, ואני רוצה להיות עיוור ולא לראות, לסתום את אפי ולא להריח. סרי, אני רוצה שתחיו בארץ יפה יותר, עם תרבות אחרת״

„נכנסתי למיטתי והנה דפיקה חלושה על הדלת. פתחתי ומולי איש יהודי אמריקאי נפחד, מבקש מחסה. אמרתי לעצמי, שהוא לא ביקש מיקלט אצלי אלא אצל בני עמי״

סכאכיני היום, אומרת האלה בהתרגשות, הוא היה עצוב מאוד. הוא היה איש טוב, ולא רצה שאנשים יסבלו. אבל רוח האינתיפאדה היא רוחו של אבי, והיא תמשיך להיות שם בדורות הבאים.

■■■

ב־1920, התפטר סכאכיני מתפקידו כמפקח במחלקת החינוך המנדטורית, במחאה על מינויו של הרברט סמואל היהודי לנציב עליון. זמן מה היה מזכיר הוועד הפועל של הוועידה הערבית הפלשתינאית. בשנים הללו, נהג להיפגש עם אנשי ספרות ופוליטיקה ערבים בביתו – „הכוך״, כפי שקרא לו בהומור, או בבית־קפה בשער יפו, „קפה האביונים״. לחבורה שלו קרא „מפלגת האביונים״, ואף חיבר לה מצע.

משנות ה־30 ואילך, פרש סכאכיני מפעילות פוליטית, והקדיש את מרצו לעשייה החינוכית, אבל נותר מעורב בענייני האומה, למרות מה שתיאר כ„נחיתותה התרבותית״. יותר מפעם אחת כתב הפטריוט הגדול, כי הוא מבקש להגר לאמריקה.

לטענת הבת האלה, בשעת המנוסה מקטמון, אבדו היומנים מן התקופה שלפני 1907, וכן יומני השנים שבין 22' עד 31'. ככל הנראה צונזר היומן בעת העריכה משיקולים פוליטיים, מאחר שיצא תחת עינו הפקוחה של המשטר הירדני.

■■■

באוקטובר 39', ניחתה על סכאכיני מכה קשה. אשתו האהובה סולטנה, מתה ממחלת הסרטן. היא נקברה בהר ציון. סכאכיני פיזר סביב הקבר חול אדום, ונטע ארבעה עצים בפינות החלקה. הוא נהג לעלות לקבר מדי יום, ומיאן להינחם. מאז, אומרת האלה בתו, נחה על הבית אווירה מלאנכולית. בהרצאה שנשא באולם י.מ.ק.א בירושלים, קרא סכאכיני לאמץ את פילוסופיית ה„כרת״:

„...למה לא ניכרת? אינני קורא להתאבד – גם אם אני מעריץ את המתאבדים, את המעדיפים לקצר את הדרך במו ידיהם – ואולם אני קורא לחדול מפרייה ורבייה. זוהי דרך קלה אשר אינה מעכירה את האווירה ואינה גורמת כאב״.

סופו, שנתקיימה הנבואה הזאת בצאצאיו: אף אחד מילדי סכאכיני לא נישא, ולא הביא ילדים לעולם.

ביום שלישי 21.10.41, כתב סכאכיני ביומנו: „אני חי בעולם הזה חיים של ארעי, לאחר שחייתי בו חיים של קבע. כל ענייני – להתכונן למסע״.

■■■

בינואר 48', נודע לסכאכיני כי נבחר להיות בן־אלמוות, חבר האקדמיה ללשון בקהיר. ובמרץ החלו ההתקפות על קטמון. הוא השתתף במשלחת שיצאה אל הוועד הערבי העליון ותבעה לספק להם נשק להגנה על השכונה. ביום שבת, בעיצומה של ההתקפה על קטמון, עוד כתב: „אילו יכולתי לומר את דברי על הנושא, הייתי אומר: השיבו את חרבותיכם לנדניהן ואל תילחמו באיש. יש בעולם די מקום לכל״.

באפריל 48', עזבה משפחת סכאכיני, המשפחה הערבית האחרונה, את קטמון, ויצאה לקהיר. טרם עזיבה, הצליח סכאכיני להעביר את יומניו לידי אחותו, שגרה בעיר העתיקה של ירושלים.

הם שכרו דירה רחבת ידיים בשכונת הליופוליס בקהיר, והחלו להסתגל לחיי פליטות. דומיה והאלה עבדו כמזכירות, סרי טיפל בהוצאת כתבי אביו, וסכאכיני הזקן הירצה מפעם לפעם בחוגי האקדמיה המצרית. „מזה זמן אינני חדל מלאמן את עצמי להקל ראש במוות״, כתב ביוני 49'.

ב־52', יצא לביקור פרידה בירושלים, ומצא שם עולם שלא הכיר. הרישום האחרון ביומנו הוא מה־16.9.51, יום נסיעתו של סרי לטיול בביירות ובירושלים:

„ממעמד הפרידה עלי לציין, שהוא התנשק עם אחיותיו ודודתו, ואילו אני נמנעתי מחילופי הנשיקות האלה, מפני שיש על פני פצעונים אשר חששתי שהם מידבקים. ומה עשה סרי אם לא לקח את ידי בלי ששמתי לב ונישק אותה. אילו היה לי כל טוב שבעולם והייתי נותנו לו – היה זה פחות מן הנשיקה הזאת. יברכך האלוהים, אותך ואת אחיותיך ואת האנושות כולה״.

במאי 53', נפטר סרי סכאכיני משבץ לב, והוא בן 39. סכאכיני האב היה אז בן 75, ומצב בריאותו טוב, אבל הוא איבד את הרצון לחיות. משהובא לבית־החולים, סירב לאכול. שלושה חודשים אחרי מות בנו, הלך לעולמו. האב והבן נקברו זה לצד זה בבית הקברות היווני אורתודוכסי של קהיר העתיקה. על מצבתו של סכאכיני נכתבה שורת שיר, שהוא נהג לצטט: „אם מעפר מוצאי, הן כולן ארצותי וכל האנשים בהן קרובי״.

אחרי מותם, שבה האלה לרמאללה. דומיה כבר לימדה שם בבית־הספר להכשרת מורות. בקיץ 67', הלכו שתיהן לחפש את הבית בקטמון. הן מצאו שהשכונה השתנתה לבלי הכר. הבית שסכאכיני קרא לו בחיבה „האי״, היה למעון יום של ויצ״ו ברחוב יהודי הסירה. שני ספרים מספרייתו הגדולה נמצאו בספריה הלאומית בירושלים, עם הערות בכתב ידו בשולי הדפים. ■

(١)

هكذا انا، ايها السادة

يديعوت احرونوت

٩٠/٢/٢٢

بقلم "افيفا شابي"

"يوم الجمعة ١٩٤٨.٤.٢٠ ......"

هذه الكلمات كتبها خليل السكاكيني في يومياته في القاهرة ١٩٤٩. السكاكيني وهو مسيحي فلسطيني، مربي، من مؤسسي القومية العربية، كان في الـ ١٩٤٩ في منزل حياته. قال الكاتب انطون شماس "لقد توفي السكاكيني ٥ سنوات بعد ان بدأ يضيع في الفاتنة غابة الـ ٤٨ المظلمة". لقد توفي السكاكيني في مصر وقلبه مكسور. وبعد سنتين، نشرت ابنته هالة اجزاء مختاره من يومياته تحت عنوان "هكذا انا ايها السادة!"

يوميات السكاكيني، التي تبدأ في ١٩٠٨ الى ليلة وفاته (١٩٥١)، هي وثيقة تاريخية نادر فيه معلومات عن القدس في النصف الاول من القرن. كان السكاكيني الذي اعتبر من القادة العرب البارزين في فترة الانتداب، ولقد كتب بطريقة واضحة وبسيطة عن لقاءاته مع اشخاص في القدس، عن موقفه ضد الصهيونية، عن تجاربه التربوية وعن علاقته بزوجته واولاده. قمة اليوميات هي قصة الايام الاخيرة في حي القطمون العربي، قبل وقوعه في يد الهاجانا، والهرب الى مصر.

اليوميات، التي قال عنها انطون شماس من باب المبالغة، "عامود النار" للعرب، سوف تُنشر في الايام القريبة من دار النشر "كِتر" وقد ترجمها الى العبرية جدعون ستيلا. هذه اليوميات هي الثالثة في سلسلة الادب العربي الحديث تحت اسم "بدايات" والتي يشرف عليها الدكتور "عامي إلعاد". حسب اقوال "د. إلعاد" فان هدف هذه السلسلة هي محو الانطباعات السيئة التي أُلصقت في الادب العربي.

□ □ □

(٢)

وصف جوعون فيجرت "Vicrett" وهو صحفي وكان احد طلاب السكاكيني
في كلية النهضة سنة ٤٠ - لقد وصف السكاكيني بانه رجل قصير القامة،
يلبس البدلة دائماً بدون ربطة عنق، ويلبس طربوش على رأسه ويحمل
عصاً في يده. لقد كان رجلاً سبق عصره. متحمس جداً للرياضة
البدنية، اذ انه كان يمشي ٨ كلم يومياً، وكان يستحم بالماء البارد يومياً
صيفاً او شتاءً حتى يوم وفاته. ولقد كتب على قبره "خليل السكاكيني انسان،
ان شاء الله".

لقد كان انساناً كاملاً وصافياً، عاش على اساس مبادئه - هكذا
قال عنه الدكتور الاديب اسحاق موسى الحسيني الذي يعتبر من الاصدقاء المقربين للسكاكيني.
الحسيني وعمره ٨٦ عاماً، له عينان زرقاوان صغيرتان وشعر اشعث ابيض،
يُدعى "نقيب الادب الفلسطيني" (اي "عميد الادب الفلسطيني"). لقد نشر في
سنة ١٩٤٠ "مذكرات دجاجة"، الكتاب الذي اثار ضجة كبرى: اذ انه تم
استعماله كلائحة اتهام ضد موقف المجتمع الفلسطيني المعتدل (المائع القابل للتنازل)
وما زال الحسيني [illegible]
في بيتي". قبل فترة [illegible] وكانت عندها تسكن
[illegible] عمر حياة السكاكيني.

ولد خليل السكاكيني في البلدة القديمة في القدس لعائلة روم ارثوذكس
وكانت تملك بيتاً صيفياً خارج الاسوار. درس في مدرسة "الميسيون
الكنسية" الانكليكانية، وكان بين مؤسسي الجمعية الادبية الاولى في القدس،
وكتب في الجريدة العربية الاولى التي ظهرت في البلاد "القدس".
وكان اولاً، هو رائد التعليم العربي الحديث، تأسست مدرسته
سنة ١٩٠٩ في القدس "الدستورية" وكانت تابعة للطائفة الارثوذكسية، وكانت
اول مدرسة عربية قومية في البلاد (وكانت لغة التدريس فيه عربية بدلاً من التركية) درس في تلك المدرسة، طلاب يهود من عائلة
ميني - و موييل وامزليج. مارس السكاكيني في تلك المدرسة، آرائه الثورية في
مجال التعليم: كان ضد العقاب الجسدي، الغى طريقة العلامات والامتحانات والغى
الحفظ غيباً" وعلّم اللغة العربية بطريقة جديدة.

لقد ربّى جيلاً كاملاً من المثقفين القوميين الفلسطينيين، الذين اشتهر منهم: موسى العلمي (مؤسس "المكتب العربي") الذي كان مسؤولاً عن ادارة الدعاية العربية في لندن وواشنطن.

بدء السكاكيني فعالياته القومية كأحد مؤسسي "حركة النهضة الارثوذكسية" والتي تمردت على البطريرك والكهنة اليونانيين الفاسدين في القدس. وبعد التمرد، ترك السكاكيني الكنيسة ولم يعد اليها حتى وفاته. وعند زواجه من سلطانه عبده، اضطر الى عقد مراسيم الزواج في يافا لانه لم يجد اي كاهن مستعد لعمل ذلك في القدس.

□□□

القومية التي دعى لها السكاكيني كانت قومية عربية في تلك الايام. اذ انه لم ينادي بفلسطين مستقلة، بل نادى بفلسطين كجزء من سوريا الكبرى. مع ان السكاكيني نفسه يذكر في يومياته انه في المؤتمر الفلسطيني الاول الذي عقد في ١٩١٩، سُمعت اصوات تدعو بأن فلسطين للفلسطينيين.

كتب السكاكيني في مذكراته عن خطرين يهددان العرب من "الخطر الصهيوني": الاول هو الهجرة والثاني هو شراء الاراضي. في شباط ١٩١٤، سجّل السكاكيني حديث دار بينه وبين احد طلابه اليهود (بنيامين عبري)، والذي عمل في شراء اراضي. "قلتُ له: اذا كنتُ اكره الصهيونية، فانني لا افعل ذلك لاني ضد تحرر الامة اليهودية من الظروف الصعبة والتي تمر بها، بل اني افعل ذلك لاني اكره المبدأ التي تقوم عليه الصهيونية اذ انها تحاول بناء قوميتها على حساب خراب قومية اخرى."

ولكن الحقائق تشير بانه في تلك الفترة كان لسكاكيني على الاقل طالبين يهودية (يتعلمان اللغة العربية) وهما عبري والياهو فرج والذان كانا صهيونيان ومن مغلقي الارض (المقصود هنا متلقي الارض من العرب). وهنا قصة مشهورة جداً عن تلك الفترة، حين اعطى السكاكيني الحماية للشاعر العبري اسحاق الرلفين، "ملك الاقليم التلمود" في القدس والذي كتب تحت الاسم المستعار "اساف ليفي".

مؤسسة الدراسات الفلسطينية
Institute for Palestine Studies

هاجر ليفين من روسيا الى البلاد وحصل على المواطنة الامريكية اثناء كونه ممثل عن شركات التأمين الامريكية في البلاد، وكان مقرباً من القنصل الامريكي في القدس.

ليلة وقوع القدس بايدي البريطانيين. وبعد ان اشتركت امريكا في الحرب ضد تركيا والمانيا، صدر امر لكل المواطنين الامريكان بان يسلموا انفسهم الى السلطات التركية، والا سيتم اعتبارهم جواسيس. وكذلك كل من يساعد مواطن امريكي على الاختباء، يعتبر هو ايضا" جاسوس.

وهكذا كتب السكاكيني في يومياته: "في يوم الثلاثاء، ٢٧/١١/١٩١٧) دخلت الى الفراش في المساء... وكانت الليلة باردة جدا"، وقد دوى صوت المدافع في القدس كصوت الرعد. واذا بي اسمع دقات خفيفة على الباب. ففتحت واذا بي ارى رجلا" يهوديا" امريكيا" خائفة ويطلب ملجأ... قلت في نفسي: "انه لا يطلب ملجأ عندي بل عند سقفي، ولكن في صدري... ولذلك فان علي ان اقول انه زادني شرفا" لانه طلب ملجأ عندي لانه جعلني ولو قليلا" ممثلا" عن روح العصر لاني اعطي ملجأ لطالبه."

صبيحة اليوم التالي الساعة الثالثة صباحا" سمعت دقات قوية على الباب. عجوز يهودية والتي كانت تحضر الطعام للفين، قادت ~~تالحدد~~. ضابط الشرطة عارف بك الى المخبأ. اخذوا السكاكيني ولفين والقيود في ايديهم الى السجن العسكري في المسكوبية. وبعد يومين خرجوا من السجن في قافلة مشياً على الاقدام الى عمان، ومن هناك مشياً الى درعه ومن درعه سافروا بالقطار الى دمشق.

وفي سجن دمشق، في وسط الوسخ، طور السكاكيني، في نفس نظرية نيتشة، طور "فلسفة القوة". "اذا نظرنا قليلا"، كتب السكاكيني، "لرأينا بان الحقوق يجب ان تكون بجانب القوة، اي انه القوي في جسمه وعقله وروحه هو الذي يملك حق الوجود اكثر من الضعيف في عقله وروحه وجسده. فان الاقوياء سيرثون الارض".

من الصعب ان نفهم كيف تتماشى هذه النظرية مع المبادئ الانسانية التي اتبعها السكاكيني، ولكن الرجل كان مليئاً بالمتناقضات الداخلية.

(٥)

وفي السجن، كان صديقه الوحيد "يهودي صبيني، خواجه آلتر لعفي، وذلك بالرغم من وسع اضافة واحتكاكي المستمر معه، فاني لا احبه ولا يحبني".

بعد [illegible]، خرج السكاكيني من السجن بمساعدة اصدقائه، ولكنه بقي منفياً في دمشق.
بعد شفعة [illegible]، هرب الى الصحراء، وانضم الى قوات "التمرد العربي" بقيادة الامير فيصل. وبعدها عاد الى القدس، عن طريق مصر. وبقي آلتر لعفي في السجن. ثم وقد خرج من السجن بطريقة ما وسافر الى حلب ومن هناك الى اناتوليا ووصل الى القدس بعد ان دفع رشوى للموظفين الاتراك.

في اكتوبر ١٩٢٢، كتب السكاكيني لابنه سري الذي كان يتعلم في امريكا: "اذا وصلت اليك جريدة فلسطين، لا بد انك قرأت فيه عن يهودي غني قد انتحر. هل تعلم من هو هذا اليهودي؟ انه زميلي في السجن، المستر آلتر لعفي الذي طلب ملجأ عندي في فترة الاتراك في القدس. مسكين. لقد حزنت جداً عليه. لقد كان شاعراً باللغة العبرية وقد نشر مجموعة او مجموعتين... كل مرة كنا نتقابل فيها كان يخفض رأسه [illegible] بنفسي وادخلته بيتي بعد ان دق على ابواب [illegible] الكريم من ابناء شعبه ولم يفتحوا له [illegible] انه [illegible] الاسم لاسباب عائلية. لولا تأخر الانكليز قليلاً في الدخول الى القدس، لكان طردني ومعه الشنق!"

تقول هالة ابنة السكاكيني، ان قضية لعفي لم تتوقف عن اثارة والدها حتى بعد مرور السنين على تلك الحادثة، وانه رأى فيها تجربة مرة أغنت حياته. وانه لم يحقد ابداً على الشاعر الذي علّقه تقريباً على حبل المشنقة.

□ □ □

الآنستان سكاكيني يسكنان حالياً في رام الله في بيت متواضع يشرف على رام الله. هما عازبات، وكانتا معلمتان سابقة، وقضيا حياتهما جنباً الى جنب. دمية عمرها ٦٧ سنة، عملت ببيولوجيا، وهالة التي تصغرها سنة واحدة، كانت معلمة ادب. دمية الى الـ rational وهالة هي الـ Idealistic، هكذا وصفها الاب في يومياته. وهما تتكلمان لغة انكليزية فاخرة، بطريقة تغريد حنونة.

في البداية، رفضت الاختان رفضاً "قاطعاً" ان نتقابل معهما، اذ انها ادعيتا ان الزمن والظروف غير مناسبة، ولقد احتجت الى تدخل رضوان ابو عياش،

مؤسسة الدراسات الفلسطينية
Institute for Palestine Studies

(٦)

رئيس نقابة الصحفيين الفلسطينيين حتى ادخل بيتها.

البيت وكأن الزمن توقف ولم يستمر في المضي.
على البوفيه في غرفة الاستقبال الصغيرة، يوجد طربوش الاحمر للاب السكاكيني الارجواني الذي استعمله في ايامه الاخيرة في القاهرة، وسبحته وغليونات سري الاخ.
على الجنب، عصا السكاكيني. تكلمت الاختان بصوت واحد، بصوت الاب المتوفي:
نحن نريد كل فلسطين او لا شيء على الاطلاق، وقالت هالة تتأثر ان لو والدها كان حياً اليوم لكان حزيناً جداً. لقد كان رجلاً "حساساً" لا يطيق ان يرى الناس يتعذبون. تلك روح الانتفاضة هي روح ابي وهي ستبقى حتى الاجيال القادمة.

□ □ □

استقال السكاكيني في سنة ١٩٠٢ من وظيفة مفتش المعارف في الحكومة الانتدابية، كاحتجاج على تعيين Herbert Samuel اليهودي كحاكم اعلى. في ذلك الوقت كان سكرتير اللجنة التنفيذية للمؤتمر العربي الفلسطيني. في تلك السنوات كان يلتقي مع ادباء وسياسيين عرب في بيته الذي كان يدعوه مازحاً "الكوخ"، او في مقهى في باب الخليل الذي كان يدعى "معهم"
حزب "[illegible]" وقد اطلق اسم
على مجموعته وألف لها اقتراحات ونظام.

منذ الثلاثينات وبعد ذلك، اعتزل السكاكيني عن النشاط السياسي وكرس جهوده الى التربية والتعليم، ولكنه بقي على صلة بامور الامة، بالرغم مما اسماه بـ"تدني مستوى ثقافتها". وقد كتب المناضل الكبير اكثر من مرة عن رغبته في الهجرة الى امريكا.

كتب الى سري في سنة ١٩٣٢: "لا انكر عليك، اني كلما امشي في هذه البلاد، اتمنى لو انني اعمى لكي لا ارى، واني اطرش لكي لا اسمع واتمنى ان اخرس
انني لكي لا اتكلم. ويؤلمني اكثر واكثر ان اولادي سيبعثون هنا في المستقبل.
اريد لك ان تحيا في جو ارقى من هذا، في محيط متقدم اكثر، في بلاد احلى، مع استاذي، سري، بينهم وبيننا قربى ثقافية."

مؤسسة الدراسات الفلسطينية
Institute for Palestine Studies

في سنة ١٩٣٦، الغى السكاكيني اشتراكه في اذاعة راديو فلسطين وذلك لان الترجمة العبرية كانت "ارض اسرائيل". وعندما بنى بيته في القطمون اسم كل غرفة باسم عاصمة عربية: صنعاء، دمشق، قرطبة، بغداد، القاهرة.

وعندما التقى في ماغنس (رئيس الجامعة العبرية) في اوج الحرب العالمية الثانية والذي كان ينادي بدولة ثنائية القومية، حكى له السكاكيني مثل الحمار: "ركب رجل على حماره من مكان ما في المدينة. ولاقى في الطريق شيخاً ماشياً على الاقدام وقال له: "لماذا تمشي؟ تعال واركب ورائي". وعندما ركب ذلك الشيخ قال لصاحب الحمار: ان حمارك نشيط... وبعد قليل قال: ان حمارنا نشيط... عندها طلب منه صاحب الحمار ان ينزل وعندما سأله الشيخ عن السبب، اجاب صاحب الحمار: اني اخاف ان تقول لي بعد قليل "ان حماري نشيط!".

~~هذا الحديث مع ماغنس هو من الاحاديث القليلة مع شخصيات يهودية~~

~~الفضل~~ تدوين الحديث مع ماغنس كان من الاحاديث القليلة مع ٤ شخصيات يهودية التي قام السكاكيني بتدوينها بعد. مع انه من المعروف انه التقى بالكثير من الشخصيات اليهودية وخاصة مؤسس الجامعة العبرية وانه سجل لنفسه يومياً جميع الاحداث التي مرّت به. فمثلاً، لم يتم ذكر الصحفي والاديب يعقوب يهوشوع (والد الاديب الشهير أ.ب. يهوشوع) مع انه كان يزور السكاكيني دائماً في بيته. وحسب ادعاء الابنة هالة، انه اثناء الهرب من القطمون ضاع جزء من اليوميات التي كانت للفترة قبل ١٩٠٧ وكذلك يوميات السنوات ٢٢ الى ٢١. ولكن حسب ما يبدو فان الرقابة الاردنية هي قد الغت اجزاء من اليوميات قبل صدورها.

□ □ □

في اكتوبر ٣٩، وقعت مصيبة كبرى على السكاكيني وذلك عند وفاة زوجته الحبيبة سلطانة من مرض السرطان. وقد دُفنت في جبل صهيون. وقد رشّ السكاكيني حول قبرها رمل احمر وزرع ٤ شجرات في زوايا القطعة وكان يذهب لزيارة قبرها يومياً ويبكي ويطلب العزاء. منذ ذلك الحين -حسب تعبير الابنة هالة- نزل على البيت جو من الحزن. قال السكاكيني في احد محاضراته في ي.م.ق.م. في القدس، داعياً لفلسفة الـ"":

(٨)

فماذا ؟ أنا لا اريد ان انتحر - مع اني احترم المنتحرين الذين يفضلون اختصار الطريق بيدهم - ولكني انادي بان نتوقف عن التكاثر والانجاب. هذه هي طريقة سهلة، لا تعكر المجد ولا تسبب الالم".

في النهاية، تحققت هذه النبوءة في احفاده: لم يتزوج احد من اولاد السكاكيني ولم يأتي باولاد الى هذه الدنيا.

في يوم الثلاثاء ٢١/١٠/٤١ كتب السكاكيني في يومياته: "انا اعيش في هذا العالم حياة مؤقتة بعد ان كانت حياتي فيه ثابتة. كل اهتمامي هو تجهيز نفسي للسفر."

□ □ □

في يناير ٤٨، أُعْلِمَ السكاكيني انه تم اختياره ، عضو اكاديمية اللغة في القاهرة. وبدأ الهجوم على القطمون في آذار. اشترك في الوفد الذي زار اللجنة العربية العليا وطلب اسلحة للدفاع عن الحي. يوم السبت، في أوْج الهجوم، كتب السكاكيني "لو اني استطعت ان اقول ما اريد لقلت: اعيدوا سيوفكم الى غمدها ولا تتحاربوا احد، يوجد في هذه الدنيا متسع للجميع".

في نيسان ٤٨، تركت عائلة السكاكيني العائلة الاخيرة في القطمون، الحي وذهبت الى القاهرة، قبل [illegible] يومياته عند اخته التي كانت تسكن في [illegible]

استأجرت العائلة شقة كبيرة في الهليوبوليس في القاهرة وبدؤا في الحل التأقلم على حياة اللاجئين. عملت دمية وهالة كسكرتيرات، وعمل سري بنشر كتابات ابيه، والسكاكيني العجوز اعطي من مرة الى اخرى محاضرات في مجال الاكاديمية المصرية. كتب السكاكيني في ٤٩ "منذ زمن وانا لا اتوقف عن تعويد نفسي على الاستهانة بالموت".

في ١٩٩٨، ~~[illegible]~~ سافر لكي يودع القدس ووجد فيها عالم لم يعرفه من قبل.

آخر تسجيل في يومياته كان يوم ١٦/٩/٥١، يوم سفر سري الى بيروت والقدس:

"عند الوداع، علي ان اذكر ذلك، قبّل سري اخواته وخالته ولكني رفضت ان لا يقبلني لاني كنت اشكو من بثور على وجهي. خفت ان العدوى تكون معدية، فكان من سري إلا ان يأخذ يدي بدون انتباهي ويقبّلها. لو كان عندي كل خيرات الدنيا وكنت اعطيتها اياه - كان ذلك اقل من تلك القبلة. فليباركك الله يا ابني ويبارك اخواتك وليبارك كل الانسانية".

مؤسسة الدراسات الفلسطينية
Institute for Palestine Studies

في ايار ١٩٥٢ توفي سري على اثر ذبحة قلبية وعمره ٢٩ سنة. وكان عمر الاب في ذلك الوقت ٧٥، ووضعه الصحي جيد ولكنه تنازل عن الرغبة في الحياة. وعند ومنذ نقله الى المستشفى رفض ان يأكل. وتوفي بعد ٢ اشهر من وفاة ابنه. وتم دفن الاب والابن جنباً الى جنب في مقبرة الروم الارثوذوكس في القاهرة العتيقة. على حجر الرأس محفورة تحت الاسامي كتبت العبارة التي كان يستعملها دائماً: "اذاً. كان اصلي الى التراب . . . . . "

بعد وفاتها عادت هالة الى رام الله حيث كانت دعية قد سبقتها وعملت في مدرسة لتأهيل المعلمات. في صيف ١٩٦٧، ذهبتا الاختان للبحث عن بيتهما في القطمون. فوجدتا ان الحي تغير كثيراً"، وان البيت الذي كان يدعوه والدهما بـ"الجزيرة" قد اصبح مركز لـ Vitzo ووجدتا كتابان من كتبه الكثيرة في المكتبة في القدس وعليها ملاحظات بخط يده.